

En l'article que segueix, el Dr. Jordi Malé, membre de l'Equip del Museu Arxiu, dona notícia dels diversos llibres editats durant la guerra civil que es conserven a la biblioteca del Museu Arxiu de Santa Maria i, a la vegada, intenta de resseguir la procedència d'un exemplar del *Cançoner Popular Català*, de Pere Bohigas, que és gairebé únic.

UN EXEMPLAR GAIREBÉ ÚNIC DEL CANÇONER POPULAR CATALÀ (1938), DE PERE BOHIGAS, AL MUSEU ARXIU (LLIBRES REPUBLICANS DE LA GUERRA CIVIL AL MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA)

És prou sabut que, per paradoxal que pugui semblar, l'esclat de la Guerra Civil a Catalunya no comportà un arraconament de l'activitat cultural, ans, contràriament, es traduí en tot d'accions i realitzacions –remarcables si no en la quantitat, sí en la qualitat–, que foren la conseqüència d'una ferma presa de consciència, per part de les institucions catalanes, de la importància de vetllar per la nostra cultura en tots els seus àmbits –no cal recordar com els penosos fets de la immediata postguerra, amb totes les mesures encaminades a anorrear la nostra cultura i, doncs, la nostra condició nacional, van posar de relleu la tràgica lucidesa d'aquella consciència.

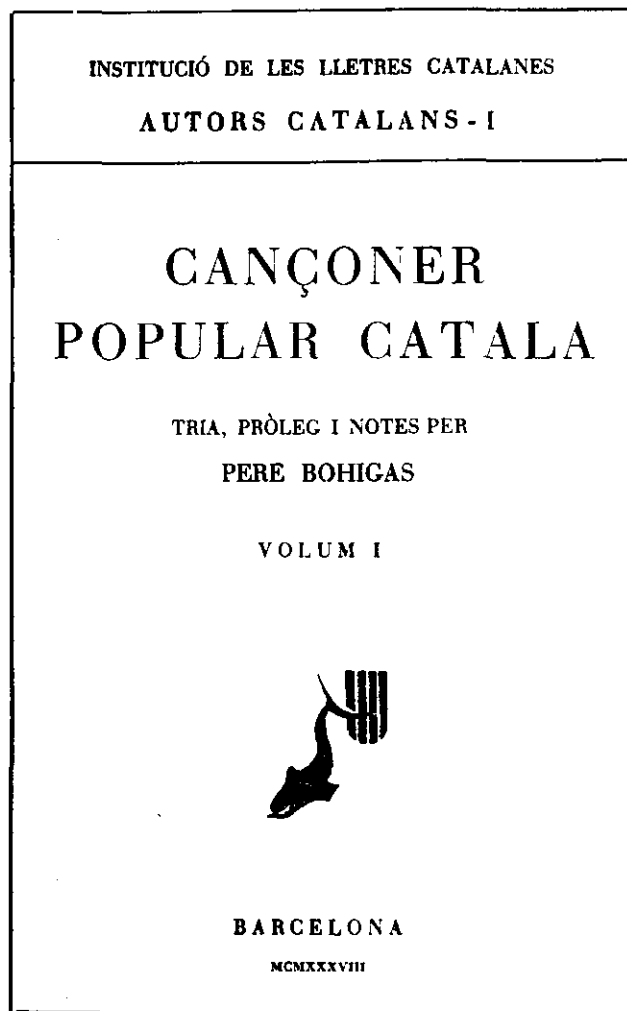
Catalunya, en comptar l'any 1936 amb una estructura institucional pròpia (a diferència del País Valencià o de les Illes), va tenir la capacitat d'encetar tot d'iniciatives dirigides a potenciar la presència de la cultura catalana no sols a la reraguarda, sinó també al mateix front de guerra.

Dues de les primeres iniciatives empreses per la Generalitat, a través de la seva Conselleria de Cultura, van ser la creació dels Serveis de Cultura al Front i la del Comissariat de Propaganda. De l'activitat dels primers caldria destacar, sobretot, el fet d'haver constituït el Servei de Biblioteques

del Front, la missió del qual era proporcionar llibres als soldats escampats en els diversos fronts de lluita, amb l'objectiu –segons consta al decret de presentació del 21-II-1937 (al *Diari Oficial de la Generalitat* = DOG)– de «conservar la moral dels combatents i enlairar llur formació cultural».¹ L'eficàcia d'aquest servei queda avalada pel fet que, a començaments de 1938, arribaven a gairebé 50.000 els llibres repartits entre el front i la reraguarda.

Quant al Comissariat de Propaganda, dirigit per Jaume Miravittles, va ser creat amb la finalitat de propiciar «l'elevació cultural i física del nostre poble i difondre'n el coneixement arreu del món» –com també es llegeix al seu decret de creació del 5-X-1936 (al DOG)–.²

Aquests propòsits d'«elevació cultural i física» i de «difusió» del nostre país es van materialitzar en tot de publicacions: des d'obres que donaven a conèixer la política del govern català, com ara el volum *L'obra normativa de la Generalitat de Catalunya. El Pla Tarradellas* (de 1937); passant per volumets de divulgació, com *El menjar en temps de guerra* (segurament de 1937); la creació d'una «Biblioteca Política de Catalunya», amb llibres dedicats a dates i a homes significatius de

la nostra història (per exemple, les monografies *Catorze d'abril. Catalunya és una democràcia*, de J. M. Lladó Figueres, o *Joan Maragall*, de Maurici Serrahima, ambdós de 1938) i la creació d'una «Biblioteca Militar de Catalunya» (amb títols, alguns en castellà, com *El mando*, del general W. W. W., o *Tres hechos culminantes de la guerra contra Napoleón en España*, del general Gámir), fins a una obra, traduïda al francès i a l'anglès, el títol de la qual, en aquesta darrera llengua, és *The Salvage of Catalonia's historical and artistic Patrimony*. L'origen d'aquesta darrera obra està vinculat a «unas formaciones militares inéditas en la historia», com recordava Jaume Miravittles molts anys després: «Se trataba de una serie de especialistas en la conservación de obras de arte que fueron militarizados por los Gobiernos de Madrid y Barcelona y enviados a los centros de combate. Estas "patrullas artísticas", no sólo salvaron del incendio muchas obras de arte, sino que recuperaron magníficas creaciones que fueron, involuntariamente quizá, profanadas».³ El volum esmentat constitueix la història d'aquelles obres salvades i recuperades.

De tots els llibres fins ara esmentats, editats durant la guerra, se'n conserven exemplars a la Biblioteca del Museu Arxiu de Santa Maria; com també se'n conserven uns quants dels que van circular pel Servei de Biblioteques del Front, amb el corresponent segell estampat (i alguns dels quals encara conserven enganxat el sobre dins el qual es desaven les fitxes per controlar-ne els préstecs), llibres, doncs, que potser van anar al front.

Continuant, encara, amb les iniciatives impulsades per la Conselleria de Cultura de la Generalitat, cal destacar les adreçades a vetllar per la literatura catalana i pel llibre català en general. En aquesta direcció, a finals del mes d'agost de l'any 1936, la Conselleria encomanà l'organització del règim editorial a Catalunya a l'Agrupació d'Escriptors Catalans (AEC). Aquesta associació, vinculada a la UGT, havia reunit la majoria d'escriptors catalans partidaris del bàndol republicà, els quals, just esclatada la Guerra, decidiren de canalitzar la seva activitat a través d'una associació sindical (només una petita part d'ells, els més pro-anarquistes, es van afiliar a una altra associació: el Grup Sindical d'Escriptors Catalans, vinculat a la CNT; un d'ells fou Josep M. Murià, que el 1938 publicà, a les Edicions Populars Literàries, l'obra *Els dos puntals*, novel·la de rerefons anarquista en què es reflecteix l'anhel de revolta envers els pares, l'educació, la feina, i envers la societat en general [també es conserva un exemplar al Museu Arxiu de Santa Maria]).

Fruit de la col·laboració entre l'AEC i la Generalitat fou la creació, el 13 de setembre de 1937, de l'Institut de les Lletres Catalanes, que esdevindrà la institució literària més representativa i significativa de la guerra, per damunt de sindicats i partits, a la qual s'adscriuran la majoria dels escriptors. El seu objectiu primer, com es llegia al decret signat tres dies després de la seva creació pel president Lluís Companys i el conseller de Cultura Carles Pi i Sunyer (DOG del 16-IX-1937), era «vetllar pel millorament de la qualitat de la producció literària catalana en general i per la constant dignificació professional dels escriptors».⁴

Entre les actuacions que dugué a terme l'Institut –posteriorment anomenat Institució, per evitar la confusió amb l'Institut d'Estudis Catalans, segons que es feia constar al DOG del 17 d'octubre d'aquell mateix any–, destaca el conjunt de publicacions que va impulsar. D'entrada, la recuperació de la *Revista de Catalunya*. Aquesta publicació periòdica havia estat fundada per Antoni Rovira i Virgili el juliol de 1924 (també en uns moments difícils, sota la dictadura de Primo de

Rivera), i, en la seva primera etapa, va aparèixer fins al desembre de 1931 (sota la direcció de Ferran Soldevila des de 1930). A la seva segona època, que va de l'abril al setembre de 1934 (just abans dels fets del Sis d'Octubre), fou editada per la Generalitat i dirigida per J. V. Foix. I la Institució de les Lletres Catalanes fou qui tingué cura de la seva reaparició al gener de 1938, en la seva tercera etapa, que es prolongà fins al desembre d'aquell any, poc abans de la fi de la guerra. Al text de presentació del número de gener, Nicolau d'Olwer escrivia: «...en la seva nova etapa, la *Revista de Catalunya* tindrà característiques ben pròpies. Revista d'idees i de lletres, només la tècnica, l'especialització i el pur reportatge en restaran exclosos. Assaigs literaris, filosòfics, històrics, econòmics, àdhuc científics, hi faran costat a la creació literària. No és una revista de guerra, però no vol ésser tampoc una "evasió" de la guerra. La guerra, la guerra per la República i per Catalunya, està tothora present al nostre esperit: la respirem en l'aire que vibra amb el tràgic badall de les sirenes, la sentim en la terra, que el canó trontolla sota els nostres peus. Escrivim dins el ritme trepidant de la guerra; escrivim perquè és la nostra vocació, i també perquè és el nostre deure d'oferir a Catalunya, en hores tràgiques i glorioses, el millor que tenim, el nostre esperit».⁵

Al Museu Arxiu de Santa Maria es conserven onze dels dotze números d'aquella etapa de 1938 de la *Revista de Catalunya* (manca tan sols el del mes de desembre).

A banda de la *Revista de Catalunya*, la Institució de les Lletres Catalanes va iniciar la publicació de diverses col·leccions literàries. D'una banda, una de dedicada als «Premis literaris de la Generalitat de Catalunya». Aquests premis havien estat instituïts ja abans de la guerra, entre finals dels anys vint i principis dels trenta, en les modalitats de novel·la («Premi Joan Crexells», des de 1928), teatre («Premi Ignasi Iglésies», des de 1931) i poesia («Premi Joaquim Folguera», des de 1932), a les quals s'afegí la modalitat d'assaig el 1936 («Premi Joan Maragall»). Tot i que l'inici de la guerra no va interrompre la continuïtat dels Premis, la seva convocatòria en l'edició de 1936 no va tenir el ressò de les anteriors, fins al punt que un comentarista de La Veu de Catalunya apuntava: «Enguany la cosa ha anat més calladeta. La guerra hi ha posat sordina».⁶ L'edició de 1937, en canvi, va comptar amb una molt més àmplia acollida, reflex de l'assentament d'aquesta plataforma literària, a la qual s'afegiren, encara, dos premis més, adreçats a obres breus: el «Narcís Oller» de contes i el «Valentí Almirall»

de treballs periodístics. Al marge del premi «Ignasi Iglésies», declarat desert (cosa que motivà la creació, el 1938, del «Premi del Teatre Català de la Comèdia», que s'endugué Joan Oliver amb *La fam*), els guanyadors dels altres premis foren: del «Joan Crexells», Mercè Rodoreda, per la novel·la *Aloma*; del «Joaquim Folguera», Josep Leonart, per l'obra poètica *Les elegies i els jardins*; del «Joan Maragall», Carles Riba, pel volum d'articles de crítica literària *Per comprendre*; del «Valentí Almirall», Antoni Rovira i Virgili, pel recull *Quinze articles*; i del «Narcís Oller», Lluís Ferran de Pol, per l'aplec de contes *Tríptic*. Al marge d'aquesta darrera obra, que no serà publicada fins a la postguerra, les altres cinc (incloent-hi *La fam*) inauguraren l'abans esmentada col·lecció de «Premis literaris de la Generalitat de Catalunya», editada per la Institució de les Lletres Catalanes el 1938. Dels llibres premiats de Rodoreda, Leonart i Riba, se'n conserven exemplars al Museu Arxiu de Santa Maria.

Una altra col·lecció impulsada per la Institució fou la dedicada a traduccions d'«Autors estrangers», de la qual aparegué sols un volum el 1938: *El Renaixement. Estudis d'art i poesia*, de Walter Pater, en traducció de Marià Manent. Amb tot, aquest únic llibre de la col·lecció porta la indicació de núm. 2 pel fet que estava prevista l'aparició anterior d'un volum de *Teatre* de Marlowe, com també un de posterior de *Fragments* de Novalis, els quals finalment no podran ser publicats. Es conserva una exemplar de la traducció d'*El Renaixement* al Museu Arxiu de Santa Maria.

La tercera col·lecció iniciada per la Institució de les Lletres Catalanes tenia l'objectiu d'editar «Autors catalans», i en ella aparegueren obres com *Hores angleses*, de Ferran Soldevila (records de la seva estada a Anglaterra entre 1926 i 1928), o la reedició de la novel·la *La vida i la mort d'en Jordi Fraginals*, de Josep Pous i Pagès. Del llibre de Soldevila, se'n conserva un exemplar al Museu Arxiu de Santa Maria.

Ara bé, *Hores angleses* porta el núm. 3 de la col·lecció, i el llibre de Pous i Pagès, el núm. 4. Els dos primers números de la col·lecció estaven assignats a sengles volums del *Cançoner popular català*, triat, anotat i prologat per Pere Bohigas. Aquests volums, però, tenen una història força complicada, que val la pena d'explicar amb deteniment.

Entre els encàrrecs que va fer la Institució de les Lletres Catalanes a escriptors diversos, figurava l'encomanat al jove erudit vilafranquí

Pere Bohigas d'editar el *Romancer Romanceret* de Manuel Milà i Fontanals (és a dir, reeditar el *Romancerillo Catalán* de Milà, ingent recull de romanços i poemes populars catalans, que havia aparegut, en segona edició, el 1883). La impossibilitat d'assumir un tan gran compromís, atesa la magnitud de l'obra i la conjuntura que llavors es vivia, va fer que es modifiqués el propòsit inicial i que es pensés a editar un *Cançoner popular de Catalunya* –títol posteriorment canviat per *Cançoner popular català*–, en dos volums, triat, anotat i prologat per Bohigas.⁷ El primer volum es va imprimir a finals de desembre de 1938 als obradors de la impremta barcelonina Clarasó, amb un tiratge de 3.000 exemplars, i és probable que s'arribés a relligar i fins enquadernar.⁸ Però no va poder ser posat a la venda, ja que el 26 de gener Barcelona queia sota les tropes franquistes. La Institució de les Lletres Catalanes va ser ocupada i els seus fons editorials, requisats, impedingent que el llibre pogués ser distribuït; tots els exemplars, com d'altres de diferents col·leccions i com una immensa quantitat de llibres catalans, van ser destruïts, seguint la directriu franquista d'eliminar tot residu de la cultura catalana amb vista a la nostra «espanyolització».

Ara bé, sembla ser que, entre els qui ocuparen la Institució, hi va haver algú que, potser sensible a les coses de cultura, va salvar un exemplar del primer volum editat del *Cançoner*, i el va donar a Pere Bohigas (segons confessió del mateix escriptor, que no va revelar el nom de la persona que li va lliurar).⁹ D'aquest exemplar, anys després, Bohigas en va fer donatiu a la Biblioteca de Catalunya (concretament, el 1971, segons consta al registre d'entrada del llibre de la Biblioteca), i avui es pot consultar a la sala de Reserva d'aquesta institució. A partir d'aquest exemplar, posteriorment, el pare Josep Massot i Muntaner en va fer una reedició moderna a les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, l'any 1983, publicant no tan sols aquell primer volum, sinó també el segon, que no s'havia arribat a imprimir però que Pere Bohigas ja havia preparat i que conservava mecanoscrit.¹⁰

L'exemplar de la Biblioteca de Catalunya semblava, per tant, l'únic existent de la primera edició del *Cançoner*.¹¹ Però el 7 de maig de 1982 un segon exemplar va arribar fins a les mans dels responsables del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, mitjançant la donació del Sr. Joan Esquerra. No és fàcil, però, d'aclarir les vicissituds per què va passar aquest segon exemplar.

Una hipòtesi versemblant podria ser la següent. La destrucció de llibres sovint es feia efectiva enviant-los a fàbriques de paper, on eren trinxats per convertir-los en pasta amb què fabricar nous llibres o altres productes. L'any 1939 van arribar, a la fàbrica de can Fàbregas, de Mataró, diversos carregaments de llibres per trinxar –així creia recordar-ho, malgrat que en acabar la guerra tenia sols onze anys, la Sra. Maria Tardà, filla dels antics propietaris de la fàbrica, com em remarcava a l'entrevista que vam mantenir–. Resulta, doncs, possible que l'edició del *Cançoner* fos traslladada a can Fàbregas aquell any, amb vista a la seva destrucció. Ara bé, hi va haver també algú que, per la raó que sigui, decidí de salvar almenys un exemplar de l'edició, que va deixar en un armari de la fàbrica. Quan, l'any 1942, el Sr. Esquerra va entrar a treballar a la fàbrica –segons ell mateix em va comentar–, descobrí el llibre dins l'armari, se'l quedà, el va fer enquadernar amb tapes dures i el conservà fins al maig de 1982, que és quan en va fer donació al Museu Arxiu.¹²

Aquesta podria ser, versemblantment, la història d'aquest exemplar del *Cançoner popular català*, a cura de Pere Bohigas, editat per la Institució de les Lletres Catalanes el 1938, que es conserva avui al Museu Arxiu de Santa Maria. Un exemplar, certament, gairebé únic.

Jordi Malé i Pegueroles

NOTES

1.- JOAN CREXELL, *El llibre a Catalunya durant la Guerra Civil*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona 1990), pp. 16-17.

2.- MARIA CAMPILLO, *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*. Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona 1994), p. 40.

3.- JAUME MIRAVITLLES, «El fresco de Miró», *La Vanguardia*, 16 d'agost de 1981.

4.- JOAN CREXELL, *op. cit.*, p. 25.

5.- LLUÍS NICOLAU D'OLWER, «Un altre front», *Revista de Catalunya*, núm. 82 (gener 1938).

6.- «Apunts. Premis literaris» (signat: P.), *La Veu de Catalunya*, 20-XII-1936; citat per MARIA CAMPILLO, *op. cit.*, p. 37.

7.- Les dades són extretes de MARIA CAMPILLO, *op. cit.*, pp. 309, 311 i 316.

8.- Al colofó es llegeix: «Aquest llibre fou acabat d'imprimir als obradors de la impremta Clarasó, de Barcelona, el mes de desembre de l'any 1938.» Al revers de la portada consta el detall del tiratge: «Han estat tirats d'aquesta obra: 25 exemplars en paper de fil xifrats de l'I al XXV signats per l'autor, fora de venda; altres 25 exemplars en paper de la mateixa classe numerats de l'1 al 25, i 3.000 exemplars en paper allisat.»

9.- Les paraules de Bohigas les recull MARIA JOSEPA GALLOFRÉ al seu llibre *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona 1991), p. 19, núm. 6.

10.- Vegeu la «Nota editorial» de JOSEP MASSOT al primer volum del *Cançoner popular català*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona 1983), pp. 5-6. La

dada concreta que el segon volum, Bohigas el conservava mecanoscrit me la va comunicar el mateix pare Massot per carta (amb data 17 d'abril de 1999).

11.- I així consta a diversos reculls bibliogràfics: JOSEFINA MORATÓ i MODESTA OÑATE, a *Bibliografia de Pedro Bohigas Balaguer*. Escuela de Bibliotecarias de la Diputación Provincial de Barcelona (Barcelona 1972), p. 7. Sols indiquen que l'edició fou destruïda el 1939 abans de ser posada a la venda; ALBERT MANENT i JOAN CREXELL, a *Bibliografia catalana dels anys més difícils (1939-1943)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona 1988), p. 19, recullen el testimoni de l'esmentada *Bibliografia*, per bé que esmenten la reedició moderna de l'obra; JOAN CREXELL, a *El llibre a Catalunya durant la Guerra Civil* p. 135, es refereix explícitament a l'únic exemplar llavors conegut –el del mateix Bohigas–, que serví de base per reeditar l'obra; i M. J. GALLOFRÉ, a *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*, p. 19, també fa sols esment de l'exemplar salvat i lliurat a Bohigas.

12.- Les dues diferències substancials entre els dos exemplars són, d'una banda, que el del Museu Arxiu pertany a la sèrie de 25 impresos en paper de fil numerats amb xifres aràbigues (porta el número 3), i, d'altra banda, l'enquadernació: l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya conserva les tapes amb solapes característiques de les edicions de la Institució (com les de la traducció d'*El Renaixement*, de Walter Pater, per exemple), i és al damunt d'aquestes tapes que li han afegit unes altres de dures (de la qual cosa es podria deduir que l'edició sí que es va arribar a enquadrar).

L'exemplar del Museu Arxiu no conserva les tapes originals, sinó tan sols les tapes dures amb què el va fer enquadrar el Sr. Esquerra. Ara bé: quan li ho vaig comentar, va dir-me que li semblava recordar que el llibre ja portava les seves pròpies tapes (i, llavors, el fet que no les conservi caldria atribuir-ho al nou enquadrador, que les va suprimir –pràctica que, dissortadament, no és excessivament rara–.